DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-41

МЕЖІ ПРИМУСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Назаров Віктор Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін,
Інститут права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
м. Київ, Україна

Належне функціонування механізму кримінального провадження значною мірою залежить від своєчасного та добросовісного виконання його учасниками передбачених законом процесуальних обов'язків. Їх реалізація забезпечує можливість проведення процесуальних дій, дотримання розумних строків, здійснення судового контролю та реалізації завдань кримінального провадження. Разом з тим нормативне встановлення певної моделі обов'язкової поведінки закономірно актуалізує питання щодо правових наслідків її невиконання та меж допустимого державного примусу.

У цьому аспекті особливого теоретичного та прикладного значення набуває співвідношення процесуального обов'язку та засобів його примусового забезпечення. Між цими категоріями існує безпосередній функціональний зв'язок, оскільки встановлення процесуального обов'язку передбачає наявність правових механізмів забезпечення його виконання. Однак такий зв'язок не повинен тлумачитися як безумовна можливість застосування будь-якого заходу примусу в разі невиконання відповідного обов'язку.

На нашу думку, процесуальний обов'язок і допустимість його примусового забезпечення слід розглядати як самостійні, хоча й взаємопов'язані правові категорії. Процесуальний обов'язок становить нормативно визначену модель належної поведінки учасника кримінального провадження, тоді як допустимість його примусового забезпечення окреслює межі можливого владного впливу держави, спрямованого на досягнення необхідної процесуальної поведінки. Відповідно, сам факт невиконання такого обов'язку не може бути достатньою підставою для застосування будь-якого передбаченого законом заходу процесуального примусу.

Показовим у цьому контексті є обов'язок особи прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду. Кримінальне процесуальне законодавство покладає його на різні категорії учасників провадження,

проте можливість застосування приводу законодавець передбачає лише щодо окремих із них.

Відповідно до ч. 3 ст. 140 КПК України привід може застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого або свідка. Водночас обов'язок з'являтися за викликом покладається і на інших учасників кримінального провадження. Таке нормативне розмежування стало підставою для наукової дискусії щодо доцільності розширення кола осіб, стосовно яких допускається застосування приводу. Зокрема, Д. О. Савицький та О. Д. Білоус обґрунтовують можливість його застосування також до потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників і законних представників, а також експерта, спеціаліста та перекладача [1, с. 161; 2, с. 168]. Аналогічної позиції дотримується В. Фаринник, який звертає увагу на випадки ухилення окремих учасників кримінального провадження від явки за викликом та пов'язує вирішення цієї проблеми з розширенням сфери застосування приводу [3, с. 80].

Наведені позиції мають практичне підґрунтя, оскільки неприбуття учасника кримінального провадження може ускладнити проведення процесуальної дії, спричиняти відкладення судового розгляду або іншим чином негативно впливати на своєчасність провадження. Проте сама по собі процесуальна доцільність не може вважатися достатньою підставою для розширення сфери застосування державного примусу.

Вважаємо, вирішення цієї проблеми потребує розмежування щонайменше трьох самостійних елементів: по-перше, встановлення процесуального обов'язку; по-друге, визначення правових наслідків його невиконання; по-третє, вибору конкретного способу забезпечення належної процесуальної поведінки. Така розмежування дає змогу окремо оцінювати юридичний факт невиконання обов'язку та допустимість конкретного засобу реагування на нього.

З теоретико-правового погляду процесуальний примус має передусім забезпечувальний, а не каральний характер. Його застосування повинно бути спрямоване на досягнення конкретної процесуальної мети, а не на покарання особи за невиконання чи неналежне виконання покладеного на неї обов'язку. Тому характер примусового заходу має визначатися не самим фактом порушення, а його значенням для подальшого перебігу кримінального провадження та необхідністю досягнення відповідного процесуального результату.

У цьому аспекті особливо показовим є механізм приводу. Хоча його безпосередньою метою є забезпечення явки особи, за фактичним змістом він передбачає її примусове супроводження до визначеного місця, унаслідок чого особа перебуває під владним контролем уповноважених представників держави. Крім того, за передбачених законом умов виконання відповідного рішення може супроводжуватися

застосуванням фізичного впливу. Отже, привід не можна розглядати виключно як організаційний засіб забезпечення процесуальної дисципліни, оскільки його застосування безпосередньо зачіпає сферу особистої свободи.

Окремого врахування потребує процесуальна функція особи, щодо якої вирішується питання про застосування відповідного заходу. Правове становище потерпілого, експерта, спеціаліста, перекладача, цивільного позивача чи цивільного відповідача істотно відрізняється від статусу підозрюваного та обвинуваченого, оскільки кожен із них виконує самостійну процесуальну функцію. Тому однаковий за зовнішньою формою обов'язок прибути за викликом не усуває відмінностей у їх процесуальному становищі та значенні особистої участі у конкретній процесуальній дії, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення допустимих засобів забезпечення належної поведінки.

Визначальне значення для встановлення меж процесуального примусу має принцип пропорційності. Його реалізація передбачає необхідність оцінювання правомірності поставленої процесуальної мети, фактичної потреби у застосуванні конкретного примусового заходу та можливості досягнення необхідного результату іншим способом, який меншою мірою обмежує права особи. За такого підходу невиконання процесуального обов'язку виступає підставою для вирішення питання про належний спосіб реагування, але не визначає наперед його характер та обсяг.

Додаткового значення це набуває в умовах розвитку альтернативних форм участі особи у кримінальному провадженні. Використання дистанційного судового провадження та інших передбачених законом технологічних механізмів у певних випадках дає змогу забезпечити належну участь особи без її фізичного доставлення до визначеного місця. Безумовно, дистанційна участь не може розглядатися як універсальна заміна особистої присутності, однак можливість її застосування має враховуватися під час оцінювання необхідності використання примусового заходу.

Показовою в цьому контексті є ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 5 листопада 2025 р. у справі № 203/7676/25, у якій слідчим суддею було враховано підтверджені причини неприбуття підозрюваного та можливість забезпечення його участі в судовому засіданні за допомогою відеоконференції [4]. Наведений приклад засвідчує, що досягнення процесуальної мети не в усіх випадках потребує застосування примусового заходу, якщо належну участь особи можна забезпечити іншим передбаченим законом способом.

З огляду на викладене межі примусового забезпечення процесуального обов'язку доцільно визначати з урахуванням сукупності взаємопов'язаних критеріїв: характеру відповідного процесуального обов'язку; процесуальної функції учасника; значення його особистої участі для досягнення конкретної процесуальної мети; характеру та наслідків невиконання обов'язку; наявності інших передбачених законом засобів реагування; можливості досягнення необхідного результату менш обмежувальним способом; характеру та обсягу обмежень прав і свобод особи, зумовлених застосуванням відповідного примусового заходу.

Застосування зазначених критеріїв дозволяє поєднати потреби ефективного кримінального провадження з вимогою недопущення необґрунтованого розширення сфери державного примусу. Процесуальна ефективність не повинна забезпечуватися механічним поширенням примусових повноважень на нові категорії учасників без оцінювання необхідності та пропорційності такого рішення.

Таким чином, законодавче встановлення процесуального обов'язку та визначення способів його примусового забезпечення становлять взаємопов'язані, але не тотожні елементи правового регулювання. Наявність обов'язку визначає належну модель процесуальної поведінки, тоді як допустимість застосування конкретного заходу примусу потребує самостійного обґрунтування з урахуванням його мети, процесуального статусу особи, характеру невиконаного обов'язку та фактичного обсягу обмежень її прав. У зв'язку з цим чинне обмеження кола осіб, щодо яких допускається застосування приводу, може розглядатися як один із механізмів недопущення надмірного поширення кримінального процесуального примусу. Розширення цього кола потребує належного обґрунтування необхідності застосування такого заходу щодо конкретної категорії учасників та доведення недостатності інших передбачених законом засобів забезпечення їх належної процесуальної поведінки.

Література:

1. Савицький Д. О. Підстави та процесуальний порядок застосування приводу у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 158–163.

2. Білоус О. Д. Здійснення виклику слідчим, прокурором, судового виклику у досудовому розслідуванні : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 283 с.

3. Фаринник В. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід: процесуальні проблеми застосування та шляхи їх вирішення.

Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 4 (37). С. 77–84.

4. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 5 листопада 2025 р. у справі № 203/7676/25. URL: https://youcontrol.com.ua/ catalog/court-document/131540948/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-42

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Нікітін Володимир Вікторович
доктор юридичних наук, адвокат,
завідувач кафедри права та публічного управління,
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Проблема ефективності правового регулювання у сучасній Україні вже не може розглядатися лише як теоретична категорія. В умовах воєнного стану, європейської інтеграції, цифровізації публічного управління та постійного оновлення законодавства вона набуває прикладного значення. Правова система одночасно повинна забезпечувати безпеку, стабільність, передбачуваність для громадян і бізнесу, відповідність Конституції України та здатність до швидкого реагування на нові ризики. За таких умов кількість прийнятих актів або швидкість законодавчого процесу не є достатнім доказом якості правового регулювання.

Конституційною основою для оцінювання будь-якого правового регулювання є принцип верховенства права, пріоритет прав і свобод людини та обов'язок органів державної влади діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, визначені Конституцією та законами України [1]. Тому методологія оцінювання ефективності має виходити не з відомчої зручності, а з питання про те, чи досягає норма легітимної мети, чи є вона зрозумілою для адресата, чи не створює непропорційного втручання у права людини та чи забезпечує однаковість правозастосування.

Актуальність проблеми посилюється прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність», який пов'язує правотворчість із плануванням, підготовкою, прийняттям, моніторингом і переглядом нормативно-